

De drie grote beheerders van het Nationaal Park Zuid-Kennemerland maakten in 1998 een gezamenlijk plan voor de regeneratie van natte duinvalleien. Per vallei zijn destijds de mogelijkheden onderzocht en is het gewenste beheer uitgestippeld. Het Masterplan is inmiddels voor de helft uitgevoerd.

Het 'Masterplan Regeneratie Duinvalleien' onder de loep

Herstel van natte duinvalleien

EEN NIEUW BEGIN

Veruit de belangrijkste gebeurtenis van de afgelopen tien jaar voor de natuur van het Nationaal Park was het daadwerkelijk verminderen van de waterwinning in 1998 en het stoppen ervan vier jaar later. Het duin was sterk verdroogd als gevolg van een grondwaterstands daling van zo'n twee meter over bijna het hele duin. Terwijl vroeger ongeveer eenderde van het hele park vochtig milieu was, was tot tien jaar geleden slechts één procent van het park vochtig. Berekeningen uit 1998 voorspelden dat het stopzetten van de waterwinning zou leiden tot het stijgen van de grondwaterstand in grote delen van het duin. Het zou zo'n driehonderd hectare vochtig duinmilieu kunnen opleveren, dat wil zeggen tien keer meer vochtig duinmilieu dan bij het winnen van duinwater! Wat een kansen voor de natuur!

NATTE ACHTERTUIN VAN EUROPEES BELANG

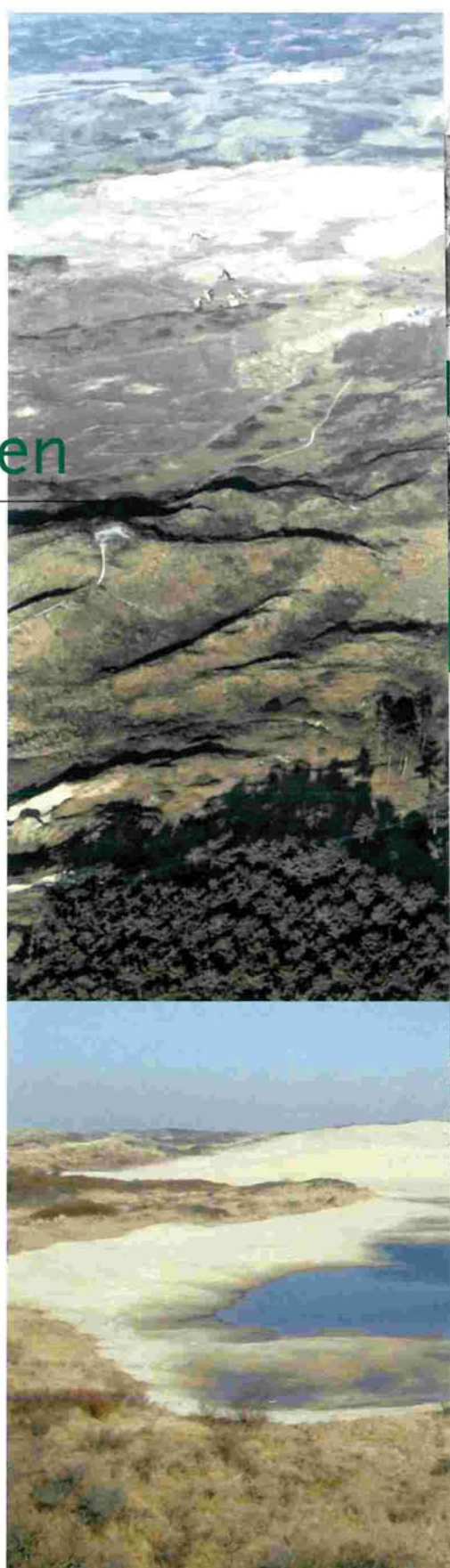
Het Nationaal Park ligt dan wel in de Randstad en bewoners beleven het park als hun achtertuin, de voorspelde 300 ha vochtig duinmilieu was zo omvangrijk dat er eigenlijk sprake was van Europees belang. Voor rijk en provincie was een meer natuurlijke grondwaterhuishouding tot in de wortelzone van planten een eerste doel. Het over grote oppervlakten terugkrijgen van de zeldzame en bedreigde levensgemeenschappen van het vochtige duinmilieu zou vervolgens erg hoge natuurwaarden opleveren. Natuurbeheerders van het park wilden dit beleid graag uitvoeren. Een vochtige duinvallei met veel orchideeën en andere zeldzame bedreigde plantensoorten, zoals Van Eeden die nog beschreef, sprak sterk tot ieders verbeelding.

HEEL BEROERD... OVERAL GEROERD

Een natter duin is echter niet direct een duin waarin die kenmerkende planten en dieren gaan voorkomen. De duinen van Nationaal Park Zuid-Kennemerland hebben in het verleden ingrijpende veranderingen ondergaan. De verdroging zorgde voor veruiging met veel grassen en struiken, net als de bemesting vanuit de lucht door 'zure' regen. Tijdens veldwerk bleek in alle valleien sprake te zijn van historische landbouwactiviteit. Vele oude, verlaten akkertjes werden aangetroffen met wallen van opgeworpen duinzand. Ook naast de akkertjes bleken grote delen van de valleien extensief landbouwkundig gebruikt te zijn. Om duinpiepers te telen werden valleibodems bemest en over grote oppervlakten twee tot drie spa diep omgespit. Bij het vernatten van deze bodems zal het humeuze materiaal versneld omgezet worden in voedingsstoffen, die juist snel groeiende planten zoals grassen snel kunnen opnemen. De geroerde bodem is ook nog eens goed doorwortelbaar en vernatting van deze bodem leidt tot verruiging met onder meer duinriet, fioringras en kruipwilg. In deze situaties komt het gewenste vochtige duinmilieu dus niet 'zo maar' en 'vanzelf' terug. Blijft over de vraag welke maatregelen waar nodig zijn en wanneer ingrijpen noodzakelijk is.

HERSTEL VAN DUINVALLEIEN VOLGENS MASTERPLAN

In 1998 schrijven de drie grote beheerders van het Nationaal Park, PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland (PWN), Vereniging Natuurmonumenten (NM) en Staatsbosbeheer (SBB), het *Masterplan Regeneratie Duinvalleien NPZK*. In dit plan geven de beheerders aan welke soort natuur zij per

Boven: De Bruid van Haarlem is klaar.

FOTO: PWN

Inzet rechts: Van het Verlaten Veld wordt een wandelend duin gemaakt. FOTO: HENK WIJKHUISEN
Geheel boven: op de luchtfoto van de Kennemerduinen zijn de verschillende projecten te zien: op de voorgrond het herstelde Vogelmeer, links zijn de graafmachines bezig om De Bruid van Haarlem te laten verstuiven en op de achtergrond links het Klein Olmen en rechts het project Groot Olmen. FOTO: PWN

STREEFBEELDEN

Een **pioniervallei** met kale, arme, natte tot vochtige zandbodem waar kenmerkende pioniersoorten als strandduizendguldenkruid, dwergbies en later parnassia en moeraswespenorchis verwacht konden worden. Plevieren en rugstreeppadden komen ook terug.

Een **vallei met duingraslandvegetatie** en een weinig humeuze, vochtige bodem waar kenmerkende vochtsoorten na een proces van natuurlijke ontlasting hun intrede doen, zoals blauwe zegge, blauwe knoop en grote muggenorchis. Hopen is ook op het paapje en de grote duinparelmoervlinder.

Een **natte tot vochtige vallei met duinmoeras** zijn door hun hoge voedselrijkdom van de bodem floristisch van beperkte waarde. Oeverzegge, moerasspirea, kruipwilg of soms grauwe wilg zijn karakteristiek en bloemrijk, en daarom zijn ze rijk aan hommels en vlinders.

Ook is met het Masterplan ingezet op herstel van valleien door verstuiwing. In eerste instantie ging het om het creëren van **stuifbanen**, dat wil zeggen relatief droge pioniervalleien waar de wind het bodemoppervlak nog kan modelleren tot kleinschalig relief. Zo'n vallei wordt dan gekenmerkt door afwisselend uitgestoven natte valleivloeren en opgestoven droge duintjes met blonde helm. In tweede instantie is ook gekozen voor verstuiwing op grotere schaal, namelijk het weer actief maken van een heel duincomplex rondom een vallei. Als zo'n duincomplex dan met de overheersende wind mee gaat stuiven, ontstaat er vanzelf nieuwe vochtig duinmilieu in het kielzog van het wandelende duin.

vallei nastreven en welke beheersmaatregelen er dan nodig zijn.

Per vallei is in het veld de actuele situatie onderzocht en de potentie bepaald. Hierbij zijn een aantal streefbeelden gevolgd (zie kadertekst). Het Masterplan voorzag dat er zo'n 100 ha vochtige tot natte pioniervallei mogelijk was, 100 ha vochtige tot natte duinvallei met duingraslandvegetaties en 30 ha vochtige tot droge verstuiwingsvallei. Zo'n 75 ha zou vochtige tot natte duinvalleien met duinmoeras van ruigte en struweel worden. Er zijn twee experimenten van wandelende duinen tot stand gekomen. Dit is echt denken in het groot!

JE MOET ER WEL WAT VOOR DOEN

Valleien herstellen zich niet vanzelf tot de gewenste streefbeelden, een beheerder moet er wel wat voor doen. Er zijn verschillende vormen van beheersmaatregelen.

Niets doen is het eenvoudigst. Waar andere beheersmaatregelen niets opleveren, of waar ingrijpen meer kwaad doet dan goed, doen beheerders niets. Niets doen gaat op voor valleien die niet vochtig gaan worden of waar het streefbeeld 'vallei met duinmoeras' de toekomst is.

Klepelen is het verspanen van struiken en ruige begroeiing. Het is nodig om licht op de bodem te laten komen en voedingsstoffen af te voeren. Klepelen gaat vooraf aan plaggen of afgraven of is soms de noodzakelijke voorloper van maaien.

Maaien, en afvoer van het maaisel, zorgt ervoor dat de in de bodem nog aanwezige voedingsstoffen geleidelijk uit de duinen verdwijnen. De duinbodem wordt weer zoals een duinbodem moet zijn: schraal en karig. Maaien is nodig om het streefbeeld 'vallei met duingraslandvegetaties' te realiseren.

Plaggen is een andere vorm van verschralen, alleen gaat dit drastischer. De zwarte toplaag van de natuurlijke, ongeroerde bodem, met daarin aanwezige voedingsstoffen, wordt weggehaald. Kaal zand restteert, waarop pionierplanten zich zullen vestigen. In het park zijn nauwelijks ongeroerde bodems aangetroffen en plaggen tot het streefbeeld 'pioniervallei' beperkt zich tot kleine stukken.

Afgraven wordt ingezet als de bodem tot op grotere diepte omgespit is geweest. Over zo'n vijftig centimeter diepte wordt deze dan afgegraven tot op het schone zand. Afgraven biedt een goede uitgangssituatie voor het streefbeeld van 'pioniervallei', 'stuifbaan' en/of 'wandeland duin'. Het handhaven van een gewenste begroeiing kan met behulp van vee.

Begrazen kan het proces van natuurontwikkeling dus heel goed ondersteunen.

MEER NATUURLIJKE DUINMEREN EN EEN VEILIG WED

Naast de duinvalleien gaat het Masterplan ook over de duinmeren in het nationaal park. Alle huidige duinmeren zijn geen natuurlijke duinmeren, maar gegraven duinmeren. Het Vogelmeer is in aanvang gegraven om meer vogels in het duin te krijgen, maar later is dit uitgediept ten behoeve van zandwinning. Net als het Cramermeer, Duinmeer en de Bokkedoornmeertjes. De Oosterplas, Spartelmeer en 't Wed zijn gegraven omwille van de recreatie. Inmiddels is alleen 't Wed nog hiervoor. Voor alle meren geldt dat zij onnatuurlijk diep zijn en vaak steile oevers hebben. Stijging van het waterpeil als gevolg van het stopzetten van de winning maakt de situatie alleen maar slechter. Vandaar dat in het Masterplan ook herprofilering en ondieper maken van duinmeren op het programma verscheen. Door op de juiste plaatsen zand in de duinmeren in te brengen kunnen flauwe oevers aangelegd worden, laagten voor rietmoerassen en geïsoleerde vogeleilanden. Dit natuurlijker maken van duinmeren geldt in beperkte mate voor recreatieplas 't Wed. De (zuid)oostoever van 't Wed is ondieper gemaakt om weer een echt zwemstrand voor badgasten met jonge kinderen aan te bieden.

EERSTE HERSTEL: STUIFBAAN OF NATTE VALLEI?

Al in begin jaren negentig van de vorige eeuw werden de eerste herstelmaatregelen in duinvalleien het Houtglop en het Zuidervlak uitgevoerd. De vermindering van de grondwaterwinning leek er toen aan te komen, maar de betrokken partijen kwamen er nog niet uit. Het ging toen om relatief kleinschalige ingrepen van vier ha plaggen, valleiden klepelen en een stuk duin in begrazing nemen. Met de toegenomen kennis van en ervaring met vernatting en maatregelen startte in 1998 de uitvoering van het grootschalige Masterplan. In 1998 werden de eerste twee stuifbanen in Groot Olmen uitgevoerd van vier en drie hectare groot. De vier opeenvolgende natte jaren

met zeer veel neerslag zorgde ervoor dat de afgegraven stuifbanen veel natter werden dan voorspeld. De verstuiwing duurde daarom maar kort. Het zandtransport bleek echter wel hevig gezien de onderwindse blonde helmduintjes met daarin

Best een succes.

NATUURHERSTEL MET EEN BANKJE

In het jaar 1998 voerde Natuurmonumenten ook een herstelproject uit: plaggen tot een pioniervallei in het Zuidervlak, de

overstoven duindoorns, met hun oranje bessen. Bezoekers mopperden echter ook dat zij niet gevraagd hadden om meer duinmeertjes. Inmiddels heeft zich een fraaie pioniergemeenschap gevestigd met strandduizendguldenkruid, waterpunge, dwergzegge, zeggroene zegge en de kleine plevier heeft er gebroed. Ook zijn er meer zandhagedissen dan voorheen te vinden nu er 'rafelige randen' zijn aangebracht in de stuifbaan. De zandhagedis vindt er dekking, kan er zonnen en haar eieren kwijt.

meest westelijke vallei in Duin en Kruidberg aan de zeeweg naar het strand. Vanwege de natte jaren legde Natuurmonumenten in deze vallei ook haar fietspad, teneinde bezoekers een strandbezoek met droge voeten te gunnen. Het verlegde fietspad was maar een jaar nodig. Na het Zuidervlak waren bij Natuurmonumenten het Noordervlak en het Huttenvlak aan de beurt. Hier kwamen door afplaggen goede uitgangssituaties voor pioniervegetaties van vochtige valleien respectievelijk een stuif-

baan. Bij PWN werd in de winter van 1998-1999 het eerste wandelende duin 'Verlaten Veld' in het Kraansvlak nabij Zandvoort geactiveerd. Ook werd toen het enige waterwinkanaaltje in vallei Klein Doornen langs de Waterwinweg gesaneerd en weer landschappelijk ingepast. Heden staat er een bankje wat hier op uitkijkt. In 2000 en 2001 zijn in het Kraansvlak twee kleinere herstelprojecten uitgevoerd van bij elkaar ruim vier hectare. Ook in 2000 is de westelijke oever van het Vogelmeer verlengd met een aangrenzende, licht glooiende vochtige vallei van schoon zand. Dit om algehele verdrinking te voorkomen van deze botanisch uiterst waardevolle oever met parnassia, duindwergzegge, rietorchis, slanke duingentiaan en geelhartje. Ook dit natuurontwikkelingsproject vergroot de afwisseling en kleurenpracht van het duinlandschap en daarmee de recreatieve belevingsmogelijkheden van het park. De bezoekers maken goed gebruik van het fietspad langs de nieuwe oever.

was voor de bezoekers. Maar de grote gele monsters, de zanddumpers, waren toch nog talrijk in het gebied. Het was wel een erg mooi doel dat we met alle werkzaamheden wilden bereiken. Duinvallei Langerak waar het in 2000 verbrede fietspad naar Parnassia langs loopt, wordt een grote natte tot vochtige duinvallei. In vallei Groot Olmen wordt het zuidelijk deel van de vallei een grote vochtige tot droge verstuiwingsvallei. Het duinmassief dat luistert naar de naam Bruid van Haarlem en aan de westkant van de nieuwe stuifbaan in Groot Olmen ligt, wordt geactiveerd tot wandelend duin. Voor al deze projecten moet de geroerde laag van de bodem, die

zaak kan een vallei jaarlijks gemaaid worden. In 2004 is zo in delen van de Pan, in Lattendel, bij de Vinkenbaan niet gemaaid. Anderzijds zijn er in 2004 weer nieuwe maailocaties van het Masterplan in Groot Olmen en Klein aangepakt. Een aantal valleien wordt al jaren gemaaid, zoals Pepereidel, de Pan, Ogenkuil, Schapenkamp, Zuidervlak en Houtglop. Het maaien heeft geleid tot goede resultaten, omdat er in de gemaaide delen steeds weer nieuwe vindplaatsen komen van de karakteristieke vochtige duinvalleisoorten: pollen parnassia, addertong, grote keverorchis. Andere soorten breiden zich binnen de valleien in ieder geval uit, zoals slanke duingentiaan, moeraswespenorchis, knopbies. In 2005 zal worden nagegaan welke delen gemaaid moeten gaan worden, waarbij ook gekeken zal gaan worden naar de verschrompende invloed van de integrale begrazing op de vegetaties.

HOE VERDER?

De duinwaterwinning is in 2002 helemaal stopgezet. In 2004 is een studie afgerond naar de nieuwe grondwaterstand in het duin. Daaruit blijkt dat ter hoogte van de winning de grondwaterstand circa drie meter is gestegen en naar kust toe enkele decimeters. Ter hoogte van het Vogelmeer ging het om circa 90 cm, in het Houtglop om zo'n 25 cm en in het Zuidervlak zo'n 40 cm. Volgens de berekeningen die ten grondslag liggen aan het Masterplan zou het duin overwegend iets natter worden. Het Masterplan is ongeveer voor de helft uitgevoerd. We hebben 20 ha wandelend duin en bijna 70 ha natte tot vochtige duinvallei met soms droge blonde duintjes erin. Er zijn al twee duinmeren aangepakt. Het maaien is wel veel beperkter dan aangegeven in het plan. Het deel van het Masterplan, dat nu uitgevoerd is, zal eerst worden geëvalueerd alvorens tot verdere uitvoering wordt overgegaan. Ook gaven bezoekers ons direct of tijdens het opstellen van het tienjaren plan voor het Nationaal Park aan, dat zij graag een aantal jaren rust willen in het duin. De beheerders hebben daarom besloten om de uitvoering van het Masterplan sterker te faseren. Dit draagt bij aan zowel natuurbeleving van de bezoekers als aan een betere ecologische fasering van jonge vochtige duinmilieus.

Marieke Kuipers is ecologe bij PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland.

Parnassia (boven), rietorchis (linksboven) en strandduizendguldenkruid profiteren volop van het Masterplan voor de regeneratie van duinvalleien. FOTO'S: FRITS VAN DAALEN

nia, duindwergzegge, rietorchis, slanke duingentiaan en geelhartje. Ook dit natuurontwikkelingsproject vergroot de afwisseling en kleurenpracht van het duinlandschap en daarmee de recreatieve belevingsmogelijkheden van het park. De bezoekers maken goed gebruik van het fietspad langs de nieuwe oever.

TOEN KWAMEN ER NOG MEER GELE MONSTERS!

Anderzijds waren de bezoekers het werken in de natuur omwille van natuurprojecten ook wel een beetje zat. Toen in 2002 een nieuw project van start ging, hebben meerdere mensen ons hierover aangesproken. Het ging nu om een project waarbij 170.000 kuub zand werd verplaatst. Een groot deel van het zand is via leidingen verplaatst, zodat het rustiger in het duin

wel 50-60 cm dik is, worden afgegraven. Hier komt heel veel zand bij vrij. Het herprofilen van het Vogelmeer kent een enorme zandbehoefte. Win-win was het devies. Bij elkaar is in 23 hectare een nieuwe uitgangssituatie gecreëerd voor kenmerkende levensgemeenschappen van natte tot vochtige duinvalleien, al dan niet nagemodelleerd door de wind en bijna acht hectare wandelend duin.

EN WE MAAIEN OOK NOG!

Naast natuurherstel door plaggen en ontgraven worden ook veel duinvalleien met potentie voor fraaie vochtige duingraslanden gemaaid. Er wordt aan elke potentiële maaivallei een bezoek gebracht om te kijken hoe de actuele stand van zaken is. Als het er goed uit ziet, kan besloten worden tot maaien. Afhankelijk van de nood-